

V I T A

Az alábbiakban Hán Anna, Komlósi László, Orosz Magdolna és Szőke Katalin feljegyzései alapján a felvetődött főbb témák szerint összefoglaljuk a konferencia három napjának vitáit. Beszámolóinkban a kötet anyagának csak kis részéről esik szó. Ennek több oka van. Egyrészt a gazdag program miatt egy-egy ülészak vitája elmaradt, ill. megrövidült, így egyszerűen időhiány miatt nem kerülhetett sor több igen nagy érdeklődéssel fogadott előadás - Németh G. Béla, Szili József, Radnóti Sándor, Voigt Vilmos és mások fogalmazványának - beható megvitatására. Mások - mint Bernáth Árpád és Csurí Károly - az előadáshoz képest lényegesen átdolgozott szöveget nyújtottak be és ezért az eredeti szövegre vonatkozó megjegyzések közlésétől az esetleges félreértések elkerülése érdekében eltekintettünk. Király Gyula előadása az előadó akadályoztatása miatt nem hangozhatott el a konferencián. Mindebből az következik, hogy a vita semmiképpen sem tekinthető a kötetben közölt dolgozatok értékmérőjének. Közlésének az a célja, hogy - bár a jegyzőkönyvvezetők és a szerkesztő szempontjainak többszörös törésében - végső soron mégis hitelesen dokumentáljuk az elméleti gondolkodás különböző irányait, irányzatait, a különböző felfogások ütközési pontjait, az elvi és módszertani véleménykülönbségeket.

A konferencián előadott előadásokkal kapcsolatos kritikai észrevételek közül csupán a lényegesebbekre térünk ki. A konferencia egyik kiemelkedő előadását Szegedy Maszák Mihály tartotta, amelyben egy átfogó jellegű önálló narratológiai koncepciót fogalmazott meg. A konferencián e kötetben teljes terjedelmében közölt dolgozatának csak a harmadik fejezetét olvashatta fel, ennek ellenére nagyjából világossá vált a kísérlet ujszerűsége. Szabolcsi Miklós elsősorban azt emelte ki pozitívként, hogy a befogadói szempont következetes érvényesítése figyelhető meg ebben a narratológiai elméletben, Horváth Iván Szegedy Maszák megközelítésmódjának enciklopédikus jellegét hangsúlyozta, míg Veres András a műfajok mai szempontu szisztematizálását tartotta a legfontosabb eredménynek. A műfajelméleti vonatkozás volt ugyanakkor Szegedy Maszák koncepciójának legvitatottabb pontja. Dolgozatában azt a tételt állította fel, hogy a regény végső soron öt alapvető műfajra bontható. A vita lényegileg akörül forgott, hogy mennyiben megalapozottak a felvett ideáltípusok. Vajda György Mihály utalt arra, hogy az ideáltípusok viszonya a történetiséghez nem tekinthető teljesen megoldottnak: még ha képesek is e típusok arra, hogy a történeti folyamatban kialakuló valamennyi konkrét jelenséget egyértelműen magyarázzák, nyitott kérdés, hogy ők maguk hol foglalnak helyet ebben a folyamatban. Radnóti Sándor ugyan joggal hivatkozott arra, hogy e tipológiának van történeti dimenziója, amennyiben közmegegyezésen alapul, azonban sem ez, sem Szegedy Maszák Mihály hivatkozása arra, hogy a retorizáltság szintjén a társadalmi konvenciót messzemenően figyelembe veszi, nem nyugtatott meg valamennyi résztvevőt, így Németh G. Bélát sem, aki az elmélet mélyebb történetfilozófiai megalapozását tartotta szükségesnek. Szabolcsi Miklós a műfajelméleti kiindulás tisztázottságát tartotta kétségesnek, feltételezése szerint egyes narratív műfajtypusok, így a "vallomásos regény" - voltaképp egy másik műnem; a líra - alapproblémáit transzponálják a narratív közegre.

Józsa Péter az ideáltipikus megközelítés jogosultságát vitatta, az empirikus anyagból kiinduló induktív modellálás mellett szállt sikra, amelyre egyébként előadásában is példát hozott. Bókay Antal viszont épp ellenkezőleg szigorúan deduktív módszer mellett kötelezte el magát. Szegedy Maszák rendszerének hibája szerinte az, hogy következtelen. Voigt Vilmos azt kifogásolta, hogy a műfajelmélet nem épül világosan megfogalmazott narratív elméletre, s így nem lehet tudni végső soron mi az osztályozás alapja, minek az ideáltipusa a kérdéses öt műfaj. Bojtár Endre vonatkoztatási pontja nem a narratív elmélet, hanem az irodalmi mű általános modellje volt, s azt kifogásolta, hogy annak általános szerkezeti vonásait az öt típus nem mutatja fel világosan. Kanyó Zoltán sajátos elvi és módszertani ellentmondást vélte felfedezni az elméletnek a beszédaktusokra és a társadalmi konvencióra épülő részei, valamint sajátosan strukturalista-ideáltipikus megközelítésmódja között. Ez utóbbi az empirikus kutatás és az ellenőrzés lehetőségeit is nagy mértékben korlátozza és kétséget kelt az elméleti megállapítások érvényével kapcsolatban. Szegedy Maszák Mihály e szerteágazó véleményekkel szemben lényegileg az elméletirő elvi szabadságának fontosságát hangsúlyozta, vagyis azt, hogy meg kell hagyni egy hipotézis kibontásának lehetőségét.

Józsa Péternek magasszintű, elemzésében áttételesen modellértékűnek számító előadásának vitájában Voigt Vilmos helytelenítette a Lévi-Strauss-féle kategóriáknak, elsősorban a "veszély"-nek - a tragédia elemzésében való felhasználását, Kanyó Zoltán pedig kétségét fejezte ki a Józsa által bevezetett induktív módszerrel kapcsolatban, minthogy az nem használta ki az elvileg rendelkezésükre álló lehetőségeket. Józsa Péter válaszában azt hangsúlyozta, hogy Lévi-Strauss től voltaképpen a "közlemény" kategóriáját, nem pedig valamilyen konkrét kategóriákat /vö. "veszély"/ vett át, s hogy megközelítése nem adja fel az elmélet igényét, de tisztában van azzal, hogy e területen az előre haladás nem olyan gyors és

látványos, mint ahogy azt a hatvanas években hitték.

Ruzsa Imrének a modális logikába tartott bevezetője után jelentős érdeklődést váltott ki Kanyó Zoltán előadása is. Szegedy Maszák Mihályt elsősorban az foglalkoztatta, milyen konvenció az, amelynek alapján egy-egy irodalmi mű igazságértékét eldönthetjük, és milyen viszonyban van egymással a mű és az olvasó konvenciórendszere. Ugyancsak ő vetette fel azt a kérdést, hogyan illeszkedik a tükrözés és a kreativitás fogalma a Kanyó Zoltán által használt fogalomrendszerben. Kanyó Zoltán leszögezte, hogy nem a műben manifesztálódó konvencióról van szó, ő ugyanis a konvenció fogalmát a Lewis-féle értelemben használta, így tehát ő ezen azt érti, hogy bármiféle nyelvhasználatot társadalmi konvenció szabályoz. A konvenciók átmehetnek egyik közösségből a másikba, s ekkor újraértelmezési folyamat zajlik le /pl. a Biblia esetében/; a kérdéses, adott konvenciórendszer azonban mindig figyelembe kell venni az irodalmi művek magyarázatában. A tükrözés és a kreativitás fogalmának bevezetése az általa használt fogalomrendszerbe a kutatások irányát kívánta jelezni, s így használatuk hipotetikus jellegű. A "tükrözés" kifejezéssel arra célzott, hogy az irodalmi mű és a valóság viszonya az irodalomtudomány egyik igen régi alapproblémája, amellyel feltétlenül foglalkozni kell. Kanyó szerint a lehetséges világok alapja a jelen/való világ ontológiája: ugyanis a nyelv modellál, ellentétben Lotman felfogásával, aki szerint az irodalom modellál/ így minden olyan világ, amely nyelvi segítségével, azaz individuumok és tulajdonságaik kijelölésével jön létre, kapcsolódik a való világ ontológiájához, lényegi tulajdonságaiban megfedel neki. Az irodalmi mű tehát mint modell tükrözi a való világ relációit. A lehetséges világok fogalma bizonyos értelemben kreativitást feltételez azáltal, hogy egy lehetőséget vázol fel, individuumok bizonyos tulajdonságait jelöli ki, s ezáltal olyan világot hoz létre, amely eltér a miénktől, azaz új. Az, hogy az alkotónak milyen foku kreativitásra van szüksége, a lehetséges világok belső struk-

turájának bonyolultságától függ. Ruzsa Imre szerint az adott világhoz képest lehetséges világ a törvényszerűségek tekintetében megegyezik az adott világgal, a nem törvényszerűségek tekintetében viszont eltér tőle. A mű szerzője eldöntheti, mit tekint törvényszerűségnek, de ez nem jelent szubjektivitást, hanem csak az ábrázolás módja megválasztásának szabadságát. Így az irodalmi lehetséges világok is a valóságban gyökereznek, anélkül, hogy közvetlen megfelelésben lennének vele.

A harmadik vitatott kérdéscsoport a "lehetséges világok" fogalmának értelmezése, ill. e világok státuszának meghatározása, valamint a verifikálhatóság problémája körül összpontosult. Több hozzászóló /Radnóti Sándor, Horváth Iván, Veres András/ a "lehetséges világok" fogalmát elsősorban ontológiai alapon próbálta értelmezni. Radnóti Sándor szerint pedig az igazság verifikációs elmélete a társadalomtudományokban, így tehát az irodalmi művek magyarázatában sem használható. Kanyó Zoltán ezzel szemben hangsúlyozta, hogy az irodalom nem állít, így e területen a logikai igazságfogalom nem jöhet számításba. Ettől függetlenül viszont az olvasó rendelkezik olyan intuícióval, amelynek segítségével - konvenció alapján - eldöntheti, hogy egy adott műben egy-egy állítás igaz, hamis vagy értelmetlen. Így tehát, ha az igazságfogalommal nem foglalkozunk, bizonyos szemantikai és pragmatikai problémák egyszerűen megoldatlanok maradnak. A megoldásban jó segédeszközt jelenthet a "lehetséges világok" fogalmának felhasználása. E "lehetséges világok" bevezetésével viszont nem ontologizál, mert ez a fogalom matematikai és logikai terminus, ontológiailag nem feltétlenül megalapozott, sőt a logikai irodalom nem is kívánja ontológiailag megalapozni. A logikai "lehetséges világ" fogalma finomított gondolatrendszer alkalmazását teszi lehetővé, és hozzásegíthet az irodalomelmélet fontos és mindmáig megoldatlan kérdéseinek feltárásához.

Az irodalmi művek szerkezetének kérdéseivel foglalkozó előadásokhoz a következő vita kapcsolódott:

Martonyi Éva Greimas Maupassant-elemzését ismertetete, s ez a bemutatás, Voigt Vilmos szerint, fontos volt, mert Greimas gondolatai a Propp-féle rendszer egyik lehetséges továbbfejlesztését jelenthetik. Az viszont kérdéses, hogy metodológiai tanulságokon kívül valami is átvihető lenne a Greimas által vizsgálaton túl más területre is. Érdekes az is, miért éppen Maupassant novelláját elemezte Greimas. Voigt véleménye az, hogy ezen író esetében egy ún. narratív sorozatról, azaz sok, egymással összemérhető alkotásról van szó, s ez a tény műveit igen alkalmassá teszi az ilyen jellegű elemzésre.

Kovács Árpád előadása Dosztojevszkij: A félkegyelmű című regényével foglalkozott. Voigt Vilmos felvetette, hogy A félkegyelmű alapján - módszertanilag - lehetséges-e a regényre általában érvényes következtetéseket levonni. Bah-tin elgondolásrendszerének egyes elemeit izolálni ugyanis zsonglörködés, ami már Kristevának sem sikerült. Józsa Péter viszont úgy vélte, hogy A félkegyelmű tér-idő struktúrája jelentős probléma, és igen érdekes a narrátor funkciójának kérdése is.

A konferencia záró vitája a narratológia elméleti problémáihoz tért vissza. Ebben Voigt Vilmosnak jutott a kezdeményező szerep, aki akárcsak előadásában, hozzászólásában is nagy nyomatékkal hangsúlyozta, hogy az alapvető narratológiai fogalmak sem a hazai, sem pedig a nemzetközi szakirodalomban nincsenek megnyugtató módon tisztázva. Véleménye szerint a cselekvés ontológiai kategória, a történesz esztétikai kategória, az elbeszélés poétikai kategória; nem egyértelmű viszont, hogy mely szinten helyezkedik el a narratív. Első megközelítésben úgy tűnik, hogy a narratív egy vagy több esemény nyelvi megfogalmazását tartalmazó, on-

tológiai kategóriában megragadható történet vagy szöveg. Az elbeszélés mint általános kategória olyan műalkotás, amely a narratív szövegeket poétikai-esztétikai vonatkozásban - általában epikus műalkotásként - közli, tartalmazza, használja föl, közvetíti, stb. A narratív ilyen módon megkülönböztetendő az elbeszéléstől, de ezen túlmenően a szüzsétől, a témától, sőt a cselekménytől is. Teljesen nyitott kérdés azonban, hogyan lehet az itt érintett összefüggéseket a műfajelmélet vonatkozásában továbbfejleszteni. /Voigt fenti s alább közlendő fejtegetései bővebben kifejtve megtalálhatók e kötetben olvasható előadása 10-11. pontjaiban./ Bánréti Zoltán szerint a narratívot a történet, ill. szöveg nyelvészetileg körülhatárolt terminusaira kellene visszavezetni. Egyértelműen el kell különíteni minden olyan beszédaktustól, mint pl. a tanácsolás, biztatás, az instrukció, amelyekben az események bizonyos pragmatikai meghatározottságu propozicionális attitűdöknek rendelődnek alá. A narratív - akár fiktiiv jellegű, akár nem az - az eredeti téridő viszonyokat rekonstruálja, az időrendi törés már tulajmegy a narratívon. Bánréti felfogása mind a beszédaktusok mind pedig a fiktiiv szövegek vonatkozásában visszatetszést keltett az irodalmárok körében, az előbbi vonatkozásban Szegedy Maszák Mihály, az utóbbiban pedig Bojtár Endre fejezte ki kétségét. Józsa Péter szerint szerencsésebb lenne a narratív elméleti megalapozásánál a nyelv helyett a kommunikációs rendszerre támaszkodni. Ebben az esetben narratív és elbeszélés fent jelzett kettőssége egyszerűen magyarázható: a narratív absztrakt kommunikatív terminus, az elbeszélés a narratív verbális változata. A narratív nem feltétlenül csak verbálisan jeleníthető meg, hanem nemverbálisan is. Így például verbális narratív a regény, az eposz és nemverbális narratív a képregény, a pantomim, a film. Kanyó Zoltán szerint viszont nem célszerű különböző kommunikációs rendszereket egy absztrakt szinten összefogni, mert e rendszerek gyakorlati működésének magyarázása nem

teszi indokolttá azt, hogy a feltételezett absztrakt egységből vezessük le őket. A kutatás jelenlegi szintjén a "narratív" terminus által az előzőek szerint feltételezett megegyezés a különböző kommunikációs rendszerek között operációnálisan nem fogalmazható meg, s így pusztán nominális. A kommunikációs rendszereket a megfelelő nyelvi rendszerhez való kötöttségükben kellene megvizsgálni. Ami az elméleti megközelítés elvi keretét illeti, utalt előadására, ahol az irodalmi elbeszéléseket individuális alannyal rendelkező cselekvésstruktúrára próbálta visszavezetni. Ez a megközelítésmód a cselekvéseméleten nyugszik. A cselekvésstruktúra általános nyelvi logikai explikációja elvileg olyan nyelvi rendszer megfogalmazásához vezethet el, amely a cselekvés kifejezésére alkalmas tetszőleges szemiotikai rendszerben interpretálható. A természetes nyelv vonatkozásában ez a nyelvrendszer a grammatikai rendszer egészének csupán részrendszere lesz. Kérdés, mi tartozik ebbe a részrendszerbe. Egyelőre aligha vállalkozhatunk arra, hogy a narráció problémáit elméleti szinten minden vonatkozásban árnyaltan oldjuk meg, ezért a lényegi momentumra kell koncentrálnunk, és pedig a narratív események intencionált cselekvés jellegére. Éppen ezért helytelenítette a narratív struktúráknak a Voigt-féle megközelítésben eseményekre való visszavezetésének a lehetőségét, az esemény, mint pl. "esik", "fuj a szél" ugyanis kivülesik a cselekvés-struktúrán és bevezetése jelentős komplikációkhoz vezet. Józsa Péter válaszában kifejtette, az alapkérdés az, vajon előbb határozzuk-e meg a narratívot és azután keressük meg a különböző kommunikációs rendszerekben, vagy pedig fordítva, a kommunikációs rendszerek vizsgálatából induljunk ki? A maga részéről nem tartotta meggyőzőnek Kanyó érveit. Utalt arra, hogy létezik cselekvés nélküli történet is. A narratívának egy grammatikai részrendszer segítségével történő definíciója végülis a szöveg felszabdalásához vezetne, amely pl. kimutatná, hogy mely részek narratív jellegűek, s melyek nem. Véleménye szerint ez helytelen szemléletet tükröz, mivel a szö-

veg organikus egész. Helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy vannak narratív jellegű szövegek, s ezeken belül lírai, etc. jellegű szintek. Voigt Vilmos utalt arra, hogy a hozzászólásokban tükröződő vélemények a problematika lehetséges megközelítései a szó mindkét értelmében, vagyis sok vonatkozásban ellenőrzésre szoruló hipotézisekről van többnyire szó. A narratívot nyelvi közegben szokás értelmezni, de ez nem zárja ki más - így pl. a Józsa által javasolt kommunikációelméleti - értelmezés lehetőségét. A maga részéről lényegesnek tartotta az eseménystruktúrának a középpontba állítását. Nézzünk egy hármas tagolást: tárgy - esemény - cselekvés, ill. cselekvésstruktúra. Kérdés, ki melyik szinten tételezi létezőnek a narratívot, a tárgy, az esemény, vagy a cselekvés szintjén. Voigt az esemény szinten vetette fel a narratívot, s az elbeszélést úgy tekintette, mint a narratív lehetséges transzformációját. Ez az egyik elvi lehetőség. Mindenesetre megjegyezte, hogy a cselekvéselmélet nem sok támpontot ad ahhoz, hogy a narratív kialakulását mely szinten tételezzük. Bojtár Endre azt a kérdést intézte Kanyó Zoltánhoz, hogy tekintve, hogy a drámákban s epikai művekben is cselekvésstruktúrák vannak, mimódon teszünk a kettő között különbséget, s vajon hozzátartozik-e a narratívhoz a nyelvi megformálás, a megformáltság. Kanyó Zoltán szerint narratológiai szempontból a dráma és epika közötti megkülönböztetés egyszerűen értelmetlen. Ennek az elvi alapállásnak régi hagyományai vannak, elegendő Arisztotelész Poétikájára utalni. A műnemi, ill. műfaji megkülönböztetés természetesen más szempontból poétikailag messze menően releváns, nyelvi - társadalmi konvenciórendszerek alapján magyarázható. Kifejtette, az intencionált cselekvés lehetőséget ad egy új fogalom és módszer bevezetésére, amely sok szempontból igen ígéretesnek tűnik: a játék-elméletről van szó, amely a konfliktus megfelelő értelmezésére, ill. felfejtésére ad kezünkbe eszközöket. A játékelmélet ugyanis bizonyos invariáns struktúrákat mutatott ki játékok bizonyos csoportjaiban, amelyekhez - mint pl. a zéró összegű játékokhoz a koalíciós játékokhoz, a természettel szemben vívott játékokhoz stb. - a természetes nyelven, ill. másképpen megfogalmazott

narratív szövegekben is kimutathatók lényegi megegyezések. Így pl. szereplők antagonisztikus ellentéte a cselekményben egy zéró-összegű játékként értelmezhető, s egyáltalán mód nyílik arra, hogy a cselekményt dinamikus strukturaként, két játékos, ill. koalíció között lezajló játszmaként értelmezzük. Ugyanakkor óva kell intenünk mindenkit a játékelmélet mechanikus irodalomelméleti alkalmazásától. Egy példával illusztrálta, hogy miért. Tekintsük a közismert Grimm-mesét a kecskemamáról, a gidáiról és a farkasról, pontosabban azt a szituációt, amikor a kecskemama elmegy és meghagyja a gidáknak, zárják be az ajtót, mert különben megeszi őket a farkas. A gidák ezáltal döntési helyzetbe kerülnek, gyakorlatilag két stratégia közt választhatnak: megtartják a kecskemama előírását A_1 vagy megsértik azt A_2 . Két stratégia között választhat a farkas is: eljőhet a kecskemama távollétében B_1 vagy nem B_2 . Ennek alapján elvileg négy lehetőség adódik. A nyerési lehetőségek a kecskegidák szempontjából nézve a következők:

	B_1	B_2
A_1	1	0
A_2	-1	0

A játékelméletben kidolgozott minimax-stratégia értelmében a gidák akkor cselekszenek racionálisan, ha veszteségüket olyan minimálisra próbálják szorítani, amennyire csak tudják. Ez nyilvánvalóan az A_1 -es stratégia választása esetén áll fenn, ebben az esetben a minimális nyereség 0, míg az A_2 stratégia teljes pusztulással -1 fenyeget. Az ellenfélnek, a farkasnak ugy kellene játszania, hogy a gidák a lehető legkisebb nyereséghez jussanak. Ezt a B_2 stratégia biztosítja, ebben az esetben a gidák csak 0-t nyernek, míg B_1 stratégia megválasz-

tása esetén kilátásuk van +1 értékű nyereményre. Ha mindkét játékos így választ, a játszmának van olyan megoldása, amely-nél egyik sem jár rosszul. Ez az az eset lenne, ha a gidák megtartanák a kecskemama előírását és a farkas nem menne el hozzájuk. Ez a megoldás - feltételezve azt, hogy a játékosok racionálisan cselekszenek - megalapozott: ha a farkas tudja, hogy a gidáknak melyek a választási lehetőségei és feltételezi, hogy nem fognak saját érdekeik ellen cselekedni, a legokosabb, amit tehet, hogy nem megy el. Nyilvánvaló viszont, hogy a mese hősei nem ilyen értelemben cselekszenek: nem fogadják el a racionalitás elvét, nem minimax-stratégiát követnek, hanem direkt nyerési stratégiát. Ez az előbbi esetben a kecskék számára az A_1 választását írja elő, csak hogy egészen más megindoklással, mint az előbbi esetben: a legnagyobb nyerési lehetőség +1 és nem a legkisebb veszteség 0 alapján, míg a farkasnak a gidák legnagyobb vesztesége /-1/ reményében a B_1 stratégiát kellene választania. A példa arra utal, hogy az elbeszélésekben a matematikai játékelméletben figyelembe vett konvenciótól sok vonatkozásban eltérő konvenciók működnek, amelyeknek - mint pl. az említett nyerési stratégiának - általános matematikai megoldásuk nincs. Halász Előd úgy vélte, hogy indokolatlan játékelméleti összefüggések bevezetése az irodalomtudományba, a fenti mesepéldában pl. a farkas egyszerűen azért eszi meg a gidákat, mert éhes. Más véleményen volt Bókay Antal, szerinte a játékelmélet igen fontos lehet a viszonyrendszerek feltárása során. Voigt Vilmos is ígéretesnek tartotta a játékelméleti megközelítést a konfliktus elméleti megalapozásának vonatkozásában, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy amit ő "Handlungsschema"-nak nevez, az specifikus az irodalmi műre és a játék vonatkozásában megállapítható összefüggések nem vihetők át rá minden további nélkül. Baróti Tibor szerint Tomasevszkij 1929-es rendszere még mindig jó kiindulási alap a felvetett narratológiai problémák tisztázásához, Az esemény a kauzalitással és temporalitással rendelkező fabulának, a cselekvés az intuiciót feltételező szűzsének, az elbeszélés pedig a kettőt összeötvöző irodalmi műnek felelne

meg. Szegedy Maszák Mihály szerint az olvasó számára hozzáférhető a szűzsé, amelyből a fabula kikövetkeztethető.

Halász Előd viszont ezt a lehetőséget tagadta, mivel szerinte sem az elbeszélés kezdete, sem tényleges időviszonyai nem állapíthatók meg egyértelműen.

A vita anyagának közlését Szabolcsi Miklós összegezésével zárjuk.